

Szónoki kánon

Mészáros Tamás: *A rhamnusi Antiphón.*
Antiphón-tanulmányok. Argumentum
Kiadó, Budapest, 2011. 170 oldal

A 19–20. század fordulóját követően az athéni demokráciát alapvetően meghatározó szónoki kultúra kutatása a nemzetközi és a honi klasszika-filológia hosszú időn át méltatlanul elhanyagolt mostohagyereke volt. Az utóbbi évtizedekben azonban az attikai ékesszólás íránt a szövegek történelmi és irodalmi jelentőségéhez méltó érdeklődés mutatkozik nemcsak a külföldi, hanem a magyar klasszikus filológusok részéről is. Eme örvendetes folyamat egy újabb állomását jelzi az Apollo Könyvtár harminckettedik kötete. Mészáros Tamás írása a peloponnésosi háború történelméből ismert 411-es oligarcha puccs szürke eminenciásának s nem mellesleg a tíz kanonizált athéni szónok időrendben első képviselőjének, a rhamnusi Antiphónnak életéről és szónoki működéséről ad képet.

A portré megrajzolása korántsem egyszerű feladat. Kiemelkedő történelmi szerepe ellenére Antiphón életéről és szónoki tevékenységéről nagyon keveset s még kevesebb bizonyosat tudunk. Ennek oka nem annyira az – mint az ókori szerzőknél általában –, hogy nincsenek adataink életéről és munkásságáról, hanem inkább az, hogy a gyakori név viselőire vonatkozó adatok közül nem tudjuk biztosan, melyeket vonatkoztathatjuk az attikai Rhamnus démosból származó Antiphónra, és hogyan értékeljük ezeket az adatokat. Az ágas-bogas életrajzi hagyomány szülte az Antiphón-kutatás központi kérdését is, nevezetesen azt, hogy az Antiphón neve alatt hagyományozott műveket, az úgynevezett *Corpus Antiphonteumot* egy vagy több szerzőnek kell-e tulajdonítanunk, s hogy a kortársak és az utókor által hagyományozott adatok egy vagy több Antiphón-

ra vonatkoznak-e. A századok óta húzódo vita során a kutatók két táborba tömörültek: a szeparatista álláspont szerint a rhamnusi Antiphón és az Athénban működő Antiphón nevű szofista két történelmi személy, az unitárius álláspont képviselői viszont azonosságuk mellett törnek lándzsát.

A rhamnusi szónok életével és munkásságával foglalkozó kutatások fő csapásvonalát követve a szerző a kötet első felében a kutatásban Antiphón-kérdésként elhíresült probléma nyomába ered. Első lépésként az Antiphónt politikatörténelmi kontextusba helyező tablát festi meg (1. fejezet), majd tudománytörténelmi áttekintést ad, részletesen bemutatva a szeparatista és az utóbbi évtizedekben megerősödni látszó unitárius kutatók érveit. (2. fejezet) Hogy ne essen a források között gyakran önkényesen és célzatosan válogató újkori kutatók hibájába, az életrajzi hagyomány és az úgynevezett szofisztikus írárok mellett a töredékesen fennmaradt tárgyalótermi beszédek is bevonja a vizsgálatba, s ezen forráscsoportok *együttes* elemzésén keresztül igyekszik választ találni az Antiphón-kérdésre.

Az *életrajzi hagyomány* címet viselő 3. fejezetben azokat az ókori írárokot veszi szemügyre, melyek tárgya hangsúlyozottan Antiphón életének és működésének bemutatása. A fejezet zárlatában az életrajzi hagyományról megállapítja, hogy a ránk maradt szövegek elemzése nem elegendő ahhoz, hogy a rhamnusi Antiphónról képet alkothassunk, hiszen valamennyi darabja későn keletkezett – a legkorábbra datálható Pseudo-Plutarchost is mintegy fél évezred választja el Antiphóntól –, ennél fogva a hagyomány erősen kontaminált, az adatok hitelisége kétes, ráadásul az életrajzok három különböző Antiphónt tárgyalnak. Első olvasatra talán csekélynek is tűnhetnek az elemzésből nyert eredmények, de ahogy a

szervő egyre beljebb vezet a problémakör útvesztőjébe, úgy ébredünk rá fokozatosan, hogy a pontokba szedett végkövetkeztetéshez vezető úton felbukkanó finom megfigyelések apró mozaikkövecsekként kerülnek a helyükre, s rajzolják meg Antiphón portróját. Példaként említhetjük azt, hogy a kirkójáték legnagyobb, pontosabban legterjedelmesebb darabjában, a Plutarchos neve alatt fennmaradt *Tíz szónok életrajza* című műben olvasható Nestór ragadványnévből Mészáros arra következtet, hogy a becenév nemcsak Antiphón szónoki képességeire utalt, hanem arra a körülményre is, hogy szónoki pályájának érdemi korszaka időskorában kezdődött. Fontos, az unitárius álláspontot erősítő megfigyelés, hogy Antiphón szónoki megítélése kapcsán a philostratosi és a pseudo-plutarchosi életrajz is a *deinos legein* kifejezést használja, mely fordulat a szofisták tevékenységével kapcsolatban alkalmazott közhely volt. A három különböző identitású Antiphónt felsorakoztató bizánci hagyományt értékelve pedig meggyőzően érvel amellett, hogy a 10. századi *Suda* lexikonban felbukkanó álommagyarázó Antiphón valójában a rhamnusi szónokkal azonos, akinek álomfejtéseiben a szofistákra jellemző érvelési technika figyelhető meg.

Az Antiphón életére utalásszerűen hivatkozó *testimoniumok* vizsgálatára a 4. fejezetben kerül sor. Mészáros itt terjedelmes elemzést nyújt a szeparatisták által perdöntőnek vélelmezett két szöveghelyről, a Xenophón- és a Hermogenés-*testimonium*ról. Az előbbiről bebizonyítja, hogy az nem lehet a két Antiphónt feltételező elmélet perdöntő *locusa*, mivel az athéni történetírónál a „szofista” jelző használatában nem fedezhető fel elkülönítő szándék, másfelől pedig a Xenophón leírásából kihámozható adatok összeegyeztethetők a rhamnusi szónok működésével. A szeparatista álláspont első manifestumának is tekinthető Hermogenés-helyről ugyanakkor kimutatja, hogy annak szerzője a művek stiláris jegyeiből téves következtetést vont le: a tárgyalótermi és a fi-

lozófiaí írások eltérő stílusa ugyanis nem a személyek, hanem a műfajok eltéréséből adódik. A szeparatista elmélet bástyáit átsák alá további észrevételei is: a Thukydides- és a Platón-*testimoniumban* (ismét) felbukkanó *deinotés* és *deinos legein* kifejezések és az athéni filozófus *Menexenos* című dialógusában fellelhető, a rhamnusi Antiphón tanítói tevékenységére vonatkozó adat a szónok és a szofista Antiphón közötti szálakat fűzi még szorosabbra.

A papirusztöredékeken fennmaradt filozófiai tárgyú értekezések elemzése igazi filológiai csemege. (5. fejezet) A legterjedelmesebb – négy papiruszdarabból összeillesztett – traktátusból kiolvasható szélsőségesen demokrata, egyesek szerint már-már anarchista érzelmeket tükröző szöveg a szeparatisták szerint összeegyeztethetetlen az oligarcha puccsban kulcsszerepet játszó Antiphón politikai nézeteivel. Az *igazságról* című írás értelmezését azonban alapvetően befolyásolja a textus helyreállítása. Mészáros érzékletesen mutatja be, hogy az utolsóként kiadott töredék (POxy 3647) segítségével hogyan kapjuk meg a helyes olvasatot, és annak fényében hogyan válik egyszeriben köddé az anarchista Antiphón. A *nomos-physis* vitát boncolgató szöveg gondolattartalmi, majd nyelvi–stiliztikai elemzésében további érveket sorakoztat fel amellett, hogy a szofisztikus tárgyú mű a rhamnusi szónok tollán született. A filozófiai írások egyéb törmelékeit (elsősorban *Az egyetértésről* című munkáét) szintén stiláris jegyek alapján tulajdonítja a szónoknak.

Az első részt lezáró 6. fejezet a Thukydides-*testimonium* értékelése során már érintett problémát, nevezetesen Antiphón politikai hitvallását vizsgálja, ezúttal a törvényszéki beszédek töredékei kapcsán. Antiphón politikai hovatartozása azért fontos kérdés, mert a szeparatista kutatók (és olykor az unitáriusok is) kibékíthetetlen ellentmondásokat vélnek felfedezni Antiphón 411-es politikai szerepvállalása és a szövegekben sejtethető elvek között. Mészáros azonban felhívja a figyelmet arra, hogy

Antiphónt nem lehet beskatulyázni egyik vagy másik politikai táborba sem: egyrészt a rendelkezésünkre álló művekből nem olvasható ki egyértelműen Antiphón politikai meggyőződése, másrészt az ókortörténészek által az athéni politikai életre alkalmazott dipoláris, demokrata–oligarcha felosztás túlságosan merev és egysíkú ahhoz, hogy segítségével egy-egy közéleti szereplő politikai indítékait, nézeteit megfejtjük. Ha azonban elfogadjuk, hogy az athéni polgárok nem feltétlenül az újkori kutatók által felállított keretek között politizáltak, akkor egy újabb akadály gördül el az elől, hogy a rhamnusi Antiphónt és a szofista Antiphónt egyazon személynek tekintjük.

A könyv első felének végére kibomló Antiphón-portré a kötet borítóján látható papirusztöredékhez hasonlatos. Ahogy a papiruszon, úgy az Antiphón személyével kapcsolatos kutatásban is vannak hiátusok, melyeket a szerző nem akart tetszetős, ámde a szövegvalóságtól messze elrugaszkodó elméletekkel betömni, inkább (bölcsen) beismerte az *ignoramus*. Ahogy a papiruszon, úgy az Antiphón-életrajzban is vannak olvasható, ha nem is mindig könnyen olvasható szakaszok, melyeket Mészáros értékes és szellemes észrevételekkel gazdagított, tisztázott. Ezeket végigolvasva az a benyomásunk, hogy az Antiphón-kérdés már nem kérdés: a szofista és a szónok ugyanaz a személy volt.

A megkerülhetetlen, ugyanakkor azonban sokszor terméketlennek bizonyuló proszópográfiai viták – ahogy könyve elején erre a szerző is figyelmeztet – sajnálatos módon elterelték a figyelmet „a görög szép-próza korai gyöngyszemeiről”. (24. old.) Antiphón kerestet logográfusként számos ügýtípusban írt törvényszéki beszédeket, s jóllehet ezek jó része elveszett, a gyilkossági eseteket tárgyaló beszédekből néhány teljes terjedelemben fennmaradt. A három, feltehetően valós bírósági eljáráshoz köthető beszéd és a három, fiktív beszédpárokat tartalmazó szöveg felbecsülhetetlen értékű irodalmi és történeti forrás. Művének má-

sodik részét ezért Mészáros már ezeknek a beszédeknek szenteli.

Először a gyilkossági ügyek eljárásjogi háttéréről ad alapos áttekintést (1. fejezet), ami nélkülözhetetlen a beszédek megértéséhez. Az ókorból fennmaradt törvényszéki beszédek teljes *corpus*ára igaz, hogy a bíróságok előtt elhangzott beszédekből csak az egyik fél által elmondott szónoklatot ismerjük, ezért a kutatóknak általában ebből az egy szövegből (olykor félmondatokból vagy szavakból) kell a peres ügy körülményeit, típusát és a kimenetelét felderíteniük. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy magát az attikai jogrendszert is nagyrészt ezekből a csonka forrásokból, valamint a szörványos feliratos anyagból és a lexikográfusok magyarázataiból lehet rekonstruálni.

A fentiekből adódó nehézségekkel már *A méregkeverő mostoha* című beszéd tárgyalásánál is találkozunk. (2. fejezet) Nem eldöntött kérdés például, hogy az Antiphón-*corpus* első darabja mely pertípusba tartozott. Mészáros egy-egy elejtett szóból levonható topográfiai adat alapján – amely a per helyszínére és így közvetve a per típusára utal – az ügyet „a szándékos emberölés mérgezéssel” pertípusba sorolja, majd annak körülményeit és a szereplők háttérét tárja föl. A gondos rekonstrukciót követően Antiphón érvelési stratégiáját, többek között a szereplők jellemének és a *basanos* (kihallgatás) motívumnak az egyedi összekapcsolását mutatja be.

A kézirati hagyományban az elhangzott perbeszédek között kaptak helyett a fiktív eseteket modellező beszédek, a *tetralogiák*. (3. fejezet) Az egymással szorosan összetartozó darabok célja, keletkezési időpontja vitatott. A szakirodalomban felvetődő megoldási javaslatok számbavétele és értékelése után a szerző arra keresi a választ, hogy az érvelés különböző alaphelyzeteit bemutató beszédcsoport miért a gyilkossági ügyeket tárgyaló perbeszédek közé ékelődött a *corpus*ban. A Mark Edwards által javasolt kronológiai szerkesztőelv helyett a beszédekben tárgyalt ügyek típusában látja a rende-

zólvet. Eszerint minden mintabeszédhez tartozott egy pár, egy hasonló ügyállást tartalmazó tényleges perbeszéd. Ha volt tudatos szándék a beszédek elrendezése mögött, akkor alighanem ez utóbbi lehetett az.

A következő két beszéd már nemcsak az athéni hétköznapokba enged bepillantást, hanem a politika kulisszái mögé is. A Héródész meggyilkolása ügyében mondott védőbeszéd amellett, hogy az életmű egyik legjelentősebb darabja, az athéni háborús közhangulat látélete is. (4. fejezet) Először egy igen aprólékos és rendkívül élvezetes filológiai nyomozásban vehetünk részt, amelyben Mészáros a szövevényes ügy szárait fejtí föl. Ezt a perrel kapcsolatos eljárásjogi problémák tárgyalása követi. Az athéni Héródész meggyilkolásával vádolt mytilénéi Euxitheos pere ugyanis nem az ilyenkor szokásos eljárás szerint folyt, hanem a vagyonellenes bűncselekményt elkövetők ellen alkalmazott eljárás szabályait követte, amely a feljelentőknek számos visszaélésre adhatott és adott alkalmat. A talányt, hogy hogyan lehetett ezt a nyilvánvalóan törvénytelen eljárást lefolytatni, Mészáros a szakadár mytilénéiek iránt nyíltan ellenséges athéni közhangulattal magyarázza. A *kórista* című beszéd már a város előkelő polgárainak politikai csörtéiről ad pillanatképet. (5. fejezet) A szerző proszopográfiai adatok bevonásával azonosítja a beszédben felbukkanó szereplőket és erősíti meg azt a feltételezést, mely szerint a *chorégos* ellen indított per valójában egy politikai játszma része volt.

Jóllehet a beszédek kapcsán többször terítékre kerültek Antiphón szónoki mesterfogásai, Mészáros külön fejezetet szánt az úgynevezett mesterségen kívüli bizonyítékoknak. A 6. fejezetben Friedrich Solmsen e bizonyítási módra vonatkozó, mára szinte dogmává merevedett feltevését rombolja le. Meggyőzően bizonyítja egyfelől, hogy Antiphónnál az *atechnoi pisteis* (a bizonyítás mesterségen kívüli részei – Mészáros pontosító fordítása) semmiképpen sem tekinthető ügydöntő bizonyítási módnak, másfe-

lől felhasználásuk az adott ügy jellegzeteségeinek megfelelően történt, és meggyőző erejüket mindig *entechnos* (mesterségen belüli) bizonyítási eszközök segítették. A zárófejezetben szellemesen az attikai szónoki kánon kialakulásának kérdésébe ágyazva foglalja össze kutatásainak eredményeit, s a kalé aktéi Caeciliusra vezeti vissza Antiphón és a másik kilenc attikai szónok kanonizálását.

A kötet végére érve elmondhatjuk, hogy legfontosabb sajátossága és erénye az, hogy sokoldalú történeti–filológiai megközelítésben tárgyalja Antiphón életét és szónoki működését, s nem alkalmaz „mesterségen kívüli bizonyítékokat”, pontosabban nem használja „a bizonyítási eljárás mesterségen kívüli eszközeit”, tudniillik az ókori szövegekre nehezen vagy egyáltalán nem alkalmazható új és még újabb szemléletű szempontrendszeret. Így aztán szegényebbek leszünk néhány nagy ívű elmélettel és kérészerű ötlettel, de gazdagabbak számos igen gondosan megfogalmazott, fontos és időtállóan tűnő megállapítással. A kristálytiszta gondolatmeneteket egyedi stílusban megszólaltató könyv izgalmas és élvezetes kalauz azok számára, akik meg akarják ismerni az egyik legjelentősebb athéni szónok munkásságát, és azon keresztül szeretnének bepillantást nyerni a Kr. e. 5. századi Athén kultúrájába és történelmébe. A kötet elolvasása után csupán kicsiny hiányérzetünk támad: nagy kár, hogy e gyöngyszemeknek csak a töredékeit ismerhettük meg pontos és szabatos magyar fordításban. Jó lenne, ha végre a teljes fennmaradt Antiphón-életművet mihamarabb kezünkbe vehetnők avatott tolmácsolásban.

Addig is forgathatjuk viszont a szónoki érdemei folytán méltán kanonizált rhamnusi Antiphónról szóló monográfiát, melyet ha egy szóval kellene értékelnünk, akkor – stílusosan – azt mondanánk: *mintaszerű*.

TÓTH IVÁN